

MİRZA HAYDAR DUĞLAT
CEHÂNNÂME

(İNCELEME-METİN-TIPKIBASIM)

HAZIRLAYAN: **AYSİMA MİRSULTAN**

Bu PDF dokümanı, kitabın bir kısmını içermektedir.
DBY okurları için özel olarak oluşturulmuştur.

“dün” den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

“dün” den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

© 2022, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

DBY: 229

Edebiyat: 105

ISBN 978-625-8371-24-6

Sertifika No: 52315

Birinci Baskı: İstanbul, 2022

Yazar: Mirza Haydar Duğlat

Yayın Yönetmeni: İrfan Güngörür

Hazırlayan: Aysima Mirsultan

Kitap Editörü: Feyzi Çimen

Baskı Hazırlık: DBY Ajans

Kapak Minyatür: *Diez A fol. 71, S. 21, Orientabteilung, Staatsbibliothek zu Berlin, Almanya*

Baskı/Cilt:

Egokitap

(Sertifika No: 51549)

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Mirza Haydar Duğlat; Cehânnâme

Hazırlayan: Aysima Mirsultan; Editör: Feyzi Çimen (Dr.)

İstanbul : DBY Yayınları, 2022.

289 s. ; 15,0 x 21,0 cm ___ (DBY Yayınları ; No. 229)

ISBN 978-625-8371-24-6

1- Edebiyat 2- Mesnevi 3- Destan

İçindekiler

Önsöz.....	9
Giriş.....	11
<i>Cehânnâme</i> 'nin Nüshaları ve Aralarındaki Farklılıklar	19
Eserin Eski Uygurcaya Yansıyan Dil Özellikleri	23
<i>Cehânnâme</i> Neşirleri.....	31
Bibliyografya	35
Transkripsiyon Alfabesi	39
<i>Cehânnâme</i> / Çeviriyazı Metin - Tıpkıbasım	41

Önsöz

Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, 1937 senesinde *Cehânnâme*'nin Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan nüshasını tanıttığında bu eserin bir başka nüshasının olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktu. *Cehânnâme*'nin Kaşgar nüshası 1981'de Kaşgarlı kitapçı Qadir Bulak tarafından bulundu ve 1982 yılında Sincan Bilimler Akademisi'ne takdim edildi. Bundan dört sene sonra Sincan Bilimler Akademisi'nde görevli Uygur Türkolog Prof. Abdüşükür Turdi, bu nüshayı Uygurların kullandığı Arap alfabesine aktararak yayınladı.

Cehânnâme'nin Berlin nüshası 1999 senesinde C. A. Azimcanova, A. Urinbayev ve O. H. Celilov tarafından Kiril harfleriyle yayınlandı. Yayında Özbek Türkçesiyle kaleme alınmış bir giriş de mevcuttu. Aynı nüsha 2006 senesinde Kazak bilim adamı Äbsettar Qaci Derbisäli tarafından Almatı'da neşredildi. Bu yayın da Kiril harfliydi. Her ne kadar Berlin Devlet Kütüphanesi'nden müsaade alınmamış olsa da bu neşirde Berlin nüshasının tıpkıbasımı yer aldı.

2013 yılında beni ziyaret etmek için Almanya'ya gelen babam Prof. Dr. Mırsultan Osmanov ile birlikte Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan Çağatayca eserleri 2-3 hafta içerisinde tek tek gözden geçirmiştik. Turdi'nin yukarıda sözü edilen çalışmasının editörlüğünü yapmış olan babam, *Cehânnâme*'nin Berlin nüshasını görünce çok

sevinmiş ve bana Berlin nüshasıyla Kaşgar nüshasını karşılaştıran bir neşir yapmam gerektiğini söylemişti. Daha sonra benim hazırladığım transkripsiyonlu metni mısra mısra incelemişti. Urumçi’de neşretmeyi planladığımız bu çalışma, o sıralarda baş gösteren hadiseler ve akabinde 2017 senesinin sonunda babamın vefat etmesi üzerine akim kaldı. Daha sonra Prof. Dr. Mustafa Kaçalın hocamın tavsiyesiyle bu çalışmayı Türkiye’de neşretmeye karar verdim. Uygur imlâsına göre hazırlanan, babamın gözden geçirdiği transkripsiyonlu metni bu sebeple Türkiye’de yaygın olarak tercih edilen transkripsiyon sistemine aktarmam gerekti.

Burada bu eserin vücut bulmasını yürekten isteyen ve bu konuda desteğini esirgemeyen merhum babam Uygur âlim Mirsultan Osmanov’a içten teşekkür ederim. Çalışmayı kendisine ithaf ediyorum. Ayrıca bu metni Türkiye’de yayınlamamı öneren Muhterem Hocam Prof. Dr. Mustafa Kaçalın’e, görevli bulunduğum Berlin Devlet Kütüphanesi, Şarkiyat Bölümü Müdürü, kıymetli arkadaşım Christoph Rauch’a, metni okuyarak değerlendirmelerini bizimle paylaşan ve giriş bölümünü gözden geçiren değerli dostum Doç. Dr. Güler Doğan Averbek’e şükranlarımı sunarım. Metin sözcükleri üzerindeki değerli son düzeltmeleri için de kıymetli hocalarımız Prof. Dr. Zühal Ölmez ve Prof. Dr. Mehmet Ölmez’e içten teşekkür ederim.

Son olarak çalışmalarımdaya desteklerini gördüğüm arkadaşlarıma, eşime ve çocuklarıma teşekkürlerimi sunarım.

Aysima Mirsultan
Berlin, 2022

Bibliyografya

- Azimcanova, C. A., A. Urinbayev, O. H. Celilov. *Мирзо Муҳаммад Ҳайдар Аъзӣ: Жаҳоннома (Достон)* [Mirza Muhammad Haydar Ayazi: Jahonnoma (dastan)]. Tashkent: Fan Nashriyati, 1999.
- Cehânnâme* (Ms. or. oct. 1704), Berlin Devlet Kütüphanesi, Şarkiyat Bölümü.
- Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press, 1972. [EDPT]
- Derbisâli, Âbsattar Qaji. *Мұхаммед Хайдар Дулати : Жаһан Наме (Дастан)* [Muxammed Xaydar Dulati (Ayaz): Cahan Name (dastan)]. Almaty: Bilim Baspasi, 2006.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation*. I-II. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1991. (Turcologica 7) [OTWF]
- Çopuri, Ğulam. *Uygur şewiliri sözlügi*. Beijing: Milletler Neşriyati, 1986. [QuDi]
- Hartmann, Martin. “Die Osttürkischen Handschriften der Sammlung Hartmann [The East Turkish Manuscripts of the Hartmann Collection].” *Türkische Handschriften verzeichnet in den Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* [Turkish Manuscripts Listed in Reports of the Seminar of Oriental Languages] VII/2 (1904): 1-21.
- Hazirqi zaman Uygur tiliniñ di’alékt we şewiliri luğiti*. Beijing: Milletler Neşriyati, 2007. [HUDSH]
- Jarring, Gunnar. *An eastern Turki-English dialect dictionary*. Lund: Gleerup, 1964. [ETED]

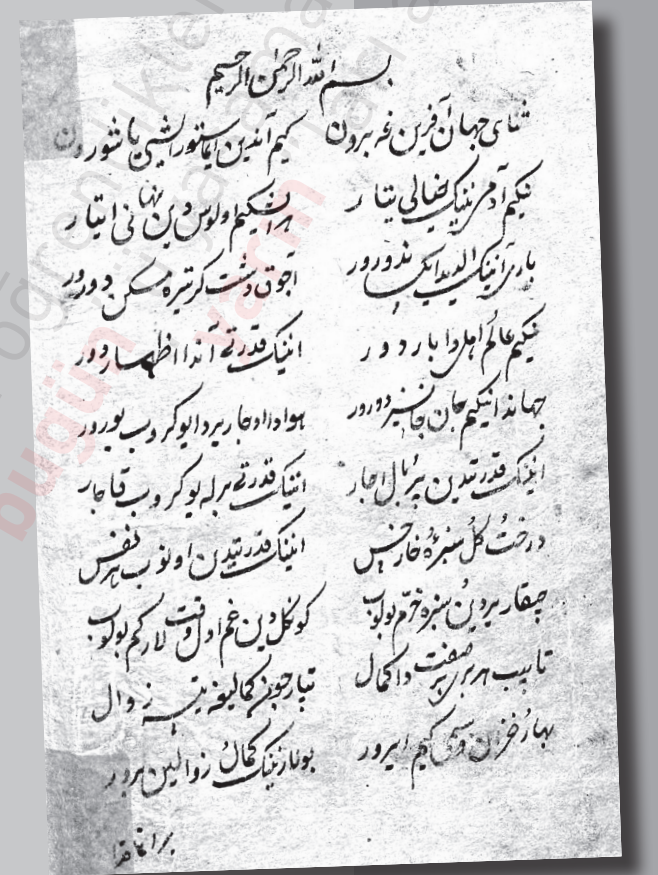
- Knüppel, Michael. “Graphem-Verdopplung als Zeilenfüller in der uigurischen Xuanzang-Biographie.” *Central Asiatic Journal* 46/2 (2002): 251-260.
- Mayrambek kızı, Lira. “Mirza Muhammed Haydar’in Cihân nâme-si (Metin-Inceleme-Sözlük).” Yüksek Lisan Tezi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Mirsultan, Aysima. “Jahanname dastaniniñ germaniyede saqliniwatqan yene bir nusxisi toğrisida.” içinde: *Eski türkçeden Çağdaş Uygurcaya: Mirsultan Osman’ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*. ed. A. Mirsultan, M.T. Aydın, E. Aydın (eds.). Kömen Yayınları, 2015, s. 167-176.
- Mirsultan, Aysima. “Martin Hartmann und seine Handschriftensammlung in der Staatsbibliothek zu Berlin.” içinde: *Unter der Bodhi Baum*., ed. Özertural, Şifeler. Göttingen: V&R uni Press, 2019, s. 225-233.
- Mirsultan, Aysima. *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010. [Mirsultan 2010]
- Mirza Haydar Duğlat. *Cehân-nâme*. Yazma eser. Staatsbibliothek zu Berlin, Orientabteilung, Ms. or. oct. 1704. [Ms. 1704]
- Osmanov, Mirsultan. *Hazirqi zaman Uyğur tiliniñ Xoten Dialékti*. Ürümçi: Şinjañ Xelq Neşriyatı, 2004. [XoDi]
- Osmanov, Mirsultan. *Hazirqi zaman Uyğur tiliniñ qumul şewis*. Ürümçi: Şinjañ Yaşlar-ösmürler Neşriyatı, 1997. [Qu.]
- Osmanov, Mirsultan. *Hazirqi zaman Uyğur tiliniñ lopnur Dialékti*. Ürümçi: Şinjañ Pen-téxnika sehiye Neşriyatı, 2006. [LopDi]
- Ölmez, Mehmet. *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VI. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert*. [XZ VI]
- Ölmez, Zühal. “Ali Şir Navâ’î Eserlerindeki Moğolca asru Sözü hakkında.” *Türk dilleri araştırmaları* 21/2 (2011): 161-169.
- Röhrborn, Klaus, Zekine Özertural. *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. I. Verben. Band II: *edäd- -iztâ-*. Stuttgart: Harrassowitz Verlag, 2019. [UW 2019]
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II.

- Nomina-Pronomina-Partikeln. Band II: *aş-üzük*. Stuttgart: Harrassowitz Verlag, 2017. [UW 2017]
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band I: *a-asvık*. Stuttgart: Harrassowitz Verlag, 2015. [UW 2015]
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Band 1: *ab- -üzüglä-*. Stuttgart: Harrassowitz Verlag, 2010. [UW 2010]
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. 1-6. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1977-1998. [UW]
- Semet, Ablet. “Ein Fragment des 1. Kapitels der uigurischen Xuanzang-Biographie”. içinde: *Splitter aus der Gegend von Turfan: festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstag*., ed. Ölmez, Raschmann. Istanbul-Berlin: Şafak Matbaacılık, 2002, s. 263-275.
- Togan, Zeki Velidi: “Ein türkisches Werk von Haydar-Mirza Dughlat.” *Bulletin of the School of Oriental Studies* 8/4 (1937): 985-989.
- Turdi, Abduşükür. *Jahanname*. Ürümçi: Şinjañ Xelq Neşriyatı, 1986.
- Uyğur tiliniñ izahliq luğiti I-VI*. Ürümçi: Şinjañ Xelq Neşriyatı, 1990-1998. [UTIL I-VI]
- Uyğurçe-Xenzuçe luğet*. Beijing: Milletler Neşriyatı, 2007. [UXL]
- Wilkens, Jens. *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2021.

“dün” den öğrendiklerinle
“bugün” ü yaşamak
“yarın” ları aydınlatır.

Cehânnâme

ÇEVİRİYAZI METİN
TIPKIBASIM

Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm**[Fe'ulün fe'ulün fe'ulün fe'ul]**

- 1 Şenā-yı cehān-āferinge burun
Kim andın ėmestur işi yaşurun
Né kim ādemīniġ¹ ḥiyāli yéter
Her iş kim ulusdın nihānī² ėter
Barı anıġ aldıda yeksān durur
Açuk deşt u ger tūre³ mesken durur⁴
4 Né kim 'ālem u ehlide bardur
Anıġ ḳudreti anda izhārdur⁵
Cehānda né kim cān u cānsız durur
Hevāda uçar yérde yügrüp yürür
Anıġ ḳudretidin per u bāl açar
Anıġ ḳudreti birle yügrüp kaçar
7 Dereġt u⁶ gül u sebze vu ḥār u ḥes
Anıġ ḳudretidin ünüp her nefes
Çıkar yérdin u sebze ḥurrem bolup
Könjüldin ġem ol vektler kem bolup
Tapıp her biri bir şifetde kemāl
Tapar çun kemāliġe yétse zevāl
10 Behār u ḥezān mevsimi kim ėrür
Bularniġ kemāl u zevālin bérür

¹ Azimcanova/Urinbayev/Celilov 22: одамиини; Derbisāli 48: адамиини

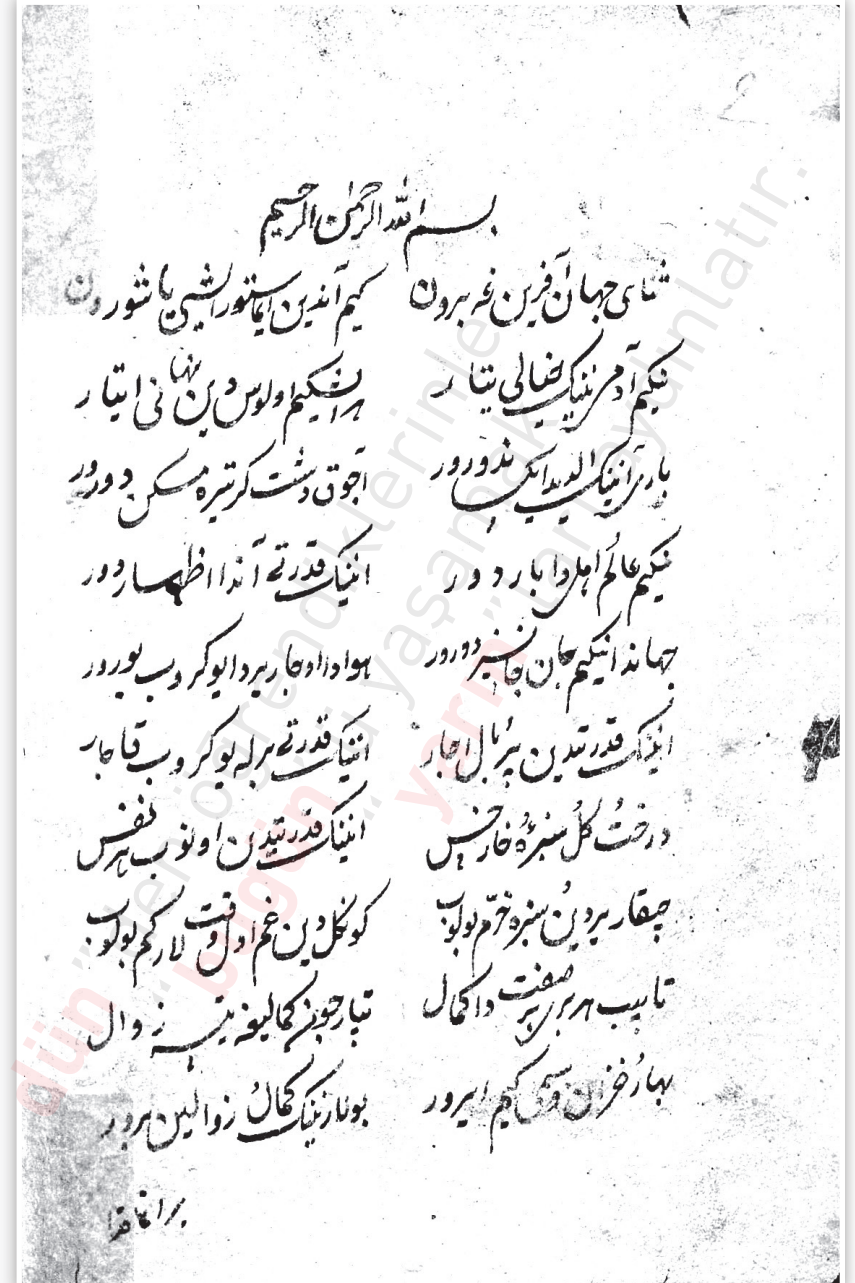
² Derbisāli 48: нехани

³ Azimcanova/Urinbayev/Celilov 22, Derbisāli 48: тийре

⁴ Azimcanova/Urinbayev/Celilov 22, Derbisāli 48: маскадуруп

⁵ Derbisāli 48: эзхардур

⁶ Derbisāli 48: дарақты

- Yeratmaqda her birni bar hikmeti
Ne hikmet kılay dër yeter kudreti
Ërür ādem oġlige hem uşbu hāl
Birige kemāl u birige zevāl
13 Zevāl olmasa qanı bolġay ėdi
Cehān ādemī¹ birle tolġay ėdi
Vefāsızdur uşbu cehān ey refiķ
Vefā bolse ėdi qanı ol şefiķ

**Hezret resālet şelle'llāhu 'eleyhi ve sellem ne'ti ve cehār-
yār-i ber-guzideniġ² şifeti**

- Hābīb-i Hūdā Hezret-i Muştefā
Kim ėrdi cehān ehliġe³ pīşvā
16 Guzīn kılgan ol pīşvā ehliidin
Ebū Bekr-i Şiddiķ ber hem-nişīn
Bërür bolġaç İslāmġe Heķ zefer
Se'ādet tapıp bā' iş⁴ olğan 'Umer
Taķı İbni 'Effān heyā me'deni
Açılğan yüzide şefā gülşeni
19 Taķı Heyder-i şāhib-i Zu'l-fikār⁵
Ki şīrim digen ėrdi Perverdīgār
Ularġe vefā kılmadı bu cehān
Sën u mën dek āvārelerġe ne san
Ne şāh u ne dervīş u ne 'ām u hās
Felek cevridin⁶ bolğan ėrmes hālās
22 Tüzülgen zemāndın barı gerdişi
Ërür hānedānlarnı buzmaq işi

¹ Azimcanova/Urinbayev/Celilov 22: одамый; Derbisāli 49: адамый

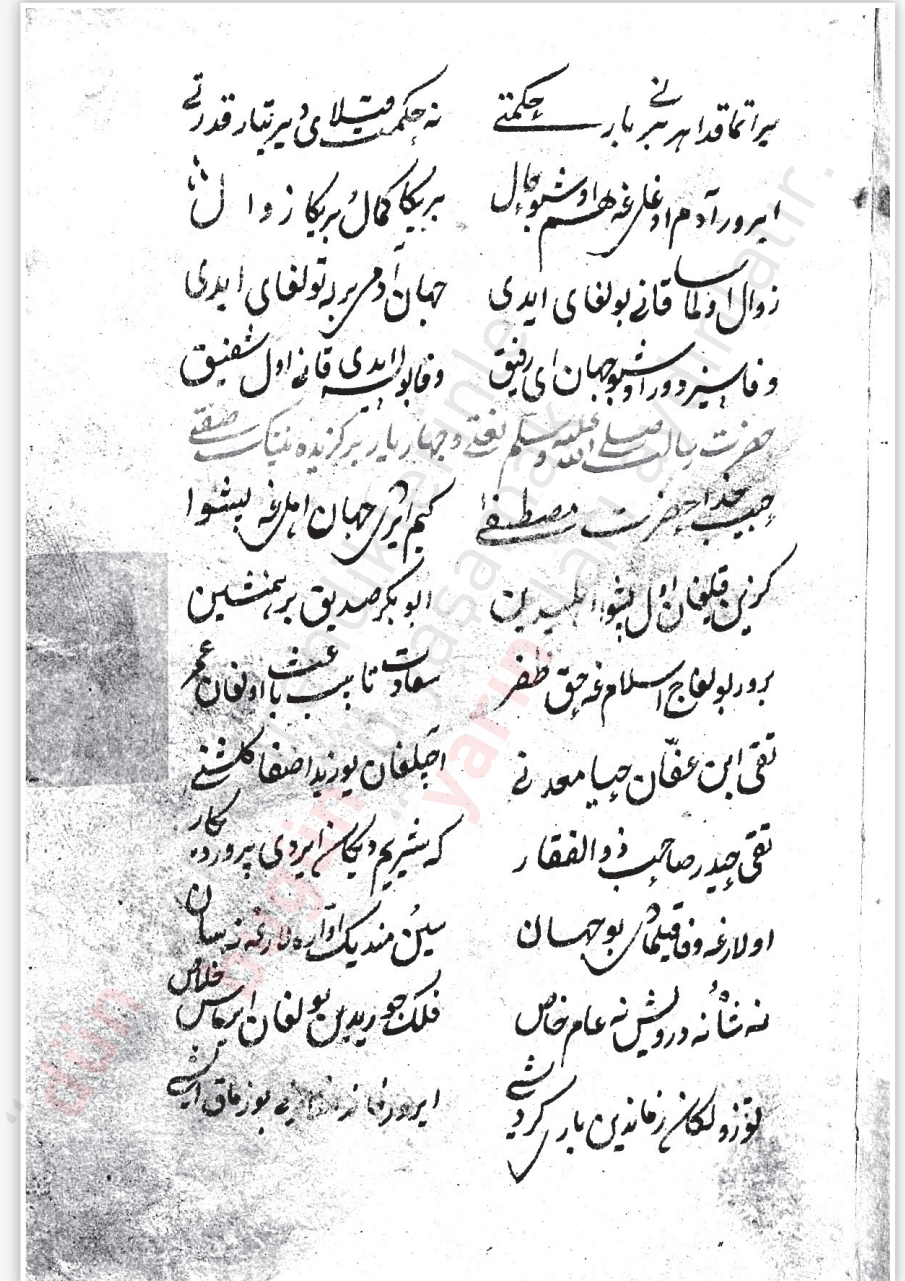
² Azimcanova/Urinbayev/Celilov 23: баргузийданинг

³ Derbisāli 49: аһига

⁴ Derbisāli 50: баэс

⁵ Derbisāli 50: зу-л-фагар

⁶ Derbisāli 50: жоуридин

CEHÂNNÂME

10. yüzyıl başlarında Karahanlılar'ın başkenti olan Kaşgar, büyük gelişim göstermiş, bilim ve kültür açısından önemli bir merkez hâline gelmişti. Kaşgarlı Mahmud (1008-1102) ve Yusuf Has Hacib (1017-1077) gibi birçok büyük âlim ve filozof Türk edebiyatı için de özel bir konuma sahip olan Kaşgar'daki kültür muhيتينin gelişmesinde etkili olmuştur.

Kültür muhيتينe katkısı olan ve Mirza Muhammed Haydar Duğlat (1500-1551) adıyla bilinen Mirza Haydar Köregan, Kaşgar hâkimlerinden Duğlat Emir'in ailesine mensuptur. Babur Şah'ın kuzenidir. Rütbeli bir askerdir, Keşmir'in hâkimidir ve aynı zamanda tarihçidir. Duğlat'ın 1521-1546 yılları arasında Doğu Türkistan'da gerçekleşen olayları Fars dilinde anlattığı eseri *Târîh-i Reşîdî, Dîvânü Lügâti't-Türk* ile *Kutadgu Bilig*'den sonra o coğrafyaya ait en önemli eser addedilir.

Mirza Haydar'ın uzun zamandan beri bilinmeyen bir diğer önemli eseri ise Çağatay Türkçesi ile mesnevi şeklinde kaleme aldığı *Cehânnâme* destanıdır. Destanın iki nüshası bilinmektedir. Kaşgar nüshası 1986'da Arap harfleriyle Urumçi'de, Berlin nüshası 1999'da Özbekistan'da, 2006'da Kazakistan'da Kiril harfleriyle yayınlanmıştır. Bu çalışmada ise Kaşgar ve Berlin nüshaları karşılaştırılarak *Cehânnâme* destanının metni tespit edilmiştir. Böylece elinizdeki bu kitap, *Cehânnâme*'nin bilim dünyasına takdim edildiği 1937'den bu yana iki nüshası karşılaştırılmak suretiyle Latin alfabesiyle yapılan ilk yayını olmaktadır.

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI

Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul
Tel. - Faks: +90 212 526 98 06
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr

ISBN 978-625-8371-24-6

9 786258 371246